

А. В. ЦЕБРЕНКО

здобувач

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

РОЛЬ ПЕДАГОГІЧНИХ КУРСІВ У СТИМУЛЮВАННІ ПРОФЕСІЙНОГО ЗРОСТАННЯ ВЧИТЕЛІВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті розглянуто питання стимулювання вчителя в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Особливу увагу приділено ролі педагогічних курсів, які почали свою кропітку роботу з 60-х рр. ХІХ ст. Зазначено, що саме педагогічні курси були опорою для молодих фахівців, які не мали уяви, як поводити себе в аудиторії з учнями, вони були дуже популярними серед простих учителів і вчительок. З метою розуміння поля дослідження чинників, які впливали й впливають на професійне вдосконалення педагогічних кадрів, розмежовано поняття “стимулювання” та “мотивація”. Охарактеризовано матеріальні й нематеріальні стимули та розкрито їх роль у професійному зростанні вчителя. Акцент зроблено на нематеріальних стимулах, оскільки педагогічні курси вирішували саме проблему підвищення кваліфікації та компетентності вчителя. Окреслено проблеми досліджуваного періоду, які спонукали вчителів до професійного самовдосконалення. Особливу увагу приділено вирішенню цих проблем через діяльність педагогічних курсів.

Ключові слова: стимулювання, мотивація, педагогічні курси, вчитель.

Проблема стимулювання вчителя до професійної діяльності, створення умов для формування його особистості завжди актуальна. Адже професійне зростання педагога безпосередньо впливає на його оточення, зокрема на розвиток учнів. Остеронь не залишається й навчальний заклад, у якому працює вчитель.

Актуальність дослідження ролі педагогічних курсів у стимулюванні вчителя передусім зумовлена недостатньою розробленістю механізмів стимулювання педагогічних працівників у сучасних умовах. Використання історичного досвіду має важливе значення з погляду як збереження наступності в розвитку, так і можливості його впливу на процеси в сучасній освітній системі.

Проблему заохочення та стимулювання вчителя загалом і діяльність педагогічних курсів зокрема розглядали такі дослідники, як Н. Іванова, О. Кузьменко, Л. Литвинюк, О. Стрельченко, О. Тільна, В. Федик, В. Філіпська, О. Чернушкіна, М. Чехов, А. Шиманська.

Мета статті – проаналізувати роль педагогічних курсів у стимулюванні професійного розвитку вчителя в історичній ретроспективі. Завдання статті полягають у: співвіднесенні характеристик підходів науковців щодо сучасних теорій стимулювання працівників, зокрема працівників освіти; узагальненні проблем другої половини ХІХ ст., які стимулювали вчителів до соціальної активності.

Стимулювання до праці дає можливість реалізуватися педагогічному працівнику як особистості та фахівцю. Цей механізм стримує талановитих і перспективних учителів в установах освіти.

Для того, щоб не виникало плутанини й зайвих запитань, одразу проведемо межу між стимулюванням і мотивуванням працівника загалом, зокрема вчителя. Під стимулюванням розуміємо, насамперед, зовнішнє спонукання, елемент трудової ситуації, що впливає на поведінку людини у сфері праці, матеріальну оболонку мотивації. Водночас воно несе в собі й нематеріальне навантаження, що дає змогу працівнику реалізувати себе як особистість і працівника одночасно [4, с. 17].

Основна мета стимулювання, як зазначають фахівці, – збільшення трудової активності персоналу підприємств та організацій, підвищення зацікавленості в покращенні кінцевого результату.

Таким чином, стимулювання більш пов'язано з діями адміністрації, а мотивація – з діями педагогічних працівників, тобто треба з'ясувати їх реакції на дії адміністрації.

На сьогодні існує безліч теорій щодо факторів, які стимулюють працівника до діяльності. На наш погляд, цікавою є теорія Ф. Херцберга. Згідно з нею, існують дві групи факторів, які впливають на працю та її ефективність – умови й фактор задоволення.

Застосовуючи запропоновану теорію до освітньої системи, виокремимо першу групу чинників, без яких неможливо здійснювати освітній процес і забезпечувати його якість. До таких чинників належать освітлення приміщення, оснащення робочого місця, графік роботи, можливості відпочинку.

Водночас друга група характеризує стан людських ресурсів учителів – їх внутрішні мотиви й потреби, які здатні впливати на першу групу факторів.

У своїх дослідженнях Ф. Херцберг окреслив п'ять основних чинників, які позитивно впливають на результати праці, а саме:

- 1) досягнення (гордість за якісно виконану роботу);
- 2) визнання;
- 3) робота (як процес, який вимагає докладання розумових або фізичних зусиль, мета якого – результат);
- 4) відповідальність;
- 5) просування по кар'єрних сходах.

У своїх працях науковець прокоментував вказані чинники саме так: “Відчуття, що твої старання не залишаються без уваги, найбільш пов'язані з підвищенням задоволення, яке отримуєш від роботи” [6, с. 124]. Дійсно, для вчителя, який обрав професію за покликом душі, споглядати за результатом своїх дій дуже приємно, і часто це є вирішальним стимулом для якісної праці та самовдосконалення, не зважаючи на низьке матеріальне забезпечення.

Також Ф. Херцберг слушно зазначав, що людина може втратити інтерес до праці в тому випадку, якщо вона відчуває неможливість зростання

і як особистості, і як професіонала. Щодо матеріального стимулу, то в цій ситуації він не завжди на першому місці.

Яскравим прикладом цього є дослідження Є. Руднева, який наголошував на тому, що матеріальний стимул у системі освіти сам по собі не може бути мотивом до праці, але низький рівень заробітної плати блокує професійний розвиток. Адже для професійного розвитку необхідна мінімальна матеріальна база, яка дасть змогу використовувати не тільки нову педагогічну літературу, а й брати участь у конференціях для обміну своїми знаннями та думками.

Отже, певний баланс між матеріальними стимулами (винагородами) та нематеріальним (дипломами, подяками, наданням звань “заслужений учитель” тощо) дасть змогу вчителю гармонійно розвиватися як особистості та професіоналу.

Розглядаючи історію вчительської справи, приділяючи особливу увагу досліджуваному періоду, доходимо висновку, що говорити про баланс між матеріальними та нематеріальними стимулами недоцільно. Щодо матеріальних стимулів визначеного періоду, можемо констатувати, що зарплати вчителів були вкрай низькими. Працювати іноді доводилося в жахливих умовах, у приміщеннях, не придатних для викладацької діяльності. Також існували проблеми з наявністю методичної та навчальної літератури, низьким рівнем підготовки педагогів, які обирали справу вчителювання.

Ці умови й зумовлювали виникнення педагогічних курсів, які відповідали потребам тогочасного суспільства. З огляду на це цікавими є роздуми педагога та викладача педагогічних курсів М. Чехова щодо ролі педагогічних курсів загалом та стимулювання до професійного самовдосконалення вчительських кадрів зокрема.

Педагог вважав, що соціальна активність учителів у другій половині XIX ст. пояснювалася невирішеними проблемами, які існували на той період, це:

- неукomплектованість навчальних закладів педагогічними кадрами;
- низький рівень їх професійної підготовки;
- відсутність належних умов для розвитку творчої особистості педагога;
- низьке правове, суспільне та матеріальне становище педагога;
- матеріальне забезпечення.

Саме для вирішення зазначених проблем, за прикладом М. Чехова, існували педагогічні курси, на яких він іноді сам і викладав. Викладач вважав, що “...праця вчителя буде більш плідною, за умови, якщо він має можливість обмінюватися досвідом з колегами та/або якщо він відчуває, що він не самотній у боротьбі з мороком невігластва, що його оточує” [7, с. 38].

Отже, організація педагогічних курсів відбувалася з метою озброєння вчителя знаннями для боротьби з невіглаством, а також підвищення рівня його підготовки.

Аналіз науково-педагогічної літератури свідчить про те, що своє функціонування педагогічні курси розпочали з 60-х рр. XIX ст. І в період, який тривав до 1874 р., курси в своїй діяльності нічим і ніким не обмежувалися. Вони були різноманітними за своїм змістом, іноді в них переважали елементи навчальних занять – пробних уроків і бесід керівників. Тут же обговорювали актуальні методичні й педагогічні питання. Педагогічні курси виконували роль не тільки осередку, де відбувалися наради народних учителів, а й були спеціальним майданчиком для їх професійного зростання.

Педагогічні курси мали велике значення як у житті вчителів, так і для всієї шкільної справи. За довгий час свого існування педагогічні курси підготували не один десяток учителів-початківців. Адже, за словами М. Корфа, до професії вчителів вербували випускників духовних і повітових училищ, яким необхідні були ці курси для професійного зростання. Під час обрання кандидатури звертали увагу не на знання, а на здібність навчати та пізнавати.

Вагомим внеском педагогічних курсів у розвиток освіти та вчительської справи було відсіювання випадкових учителів, яких тоді було чимало. Вчителі, які залишалися на своїх посадах, рекомендувалися земствами до роботи в школах та училищах. Матеріальне забезпечення вчителів стало покращуватися завдяки виплатам від земств.

Отже, педагогічні курси активно сприяли вирішенню проблем, які окреслив М. Чехов у своїх працях, а саме матеріального забезпечення та підвищення рівня підготовки вчителів. З часом учительська справа почала “підійматися з колін”. Насамперед, необхідно було остаточно вирішити питання щодо неукомплектованості навчальних закладів.

Про важливість курсової підготовки вчителів наголошував М. Чехов, який зазначав: “Для вчителів учительські курси мали велике значення, а тому вони охоче віддавали і частину своїх накопичень, і значний час літнього відпочинку” [3, с. 67].

Так, педагогічні курси за положенням 1875 р. дійсно мали відбуватися лише в літній період, щоб не відривати вчителя від навчального процесу. Термін навчання тривав від чотирьох до шести тижнів.

Учителі за будь-яких обставин намагалися потрапити на педагогічні курси. Про велике бажання вчителів пройти навчання на курсах свідчить запис 1909 р.: “Для участі в курсах необхідно надіслати запит та оплату в 10 рублів. Перші 400 чоловік отримують бажану перепустку до курсів, ті, хто запізнився, чекають у черзі, поки хтось не відмовиться від участі в курсах, або ж не розширять кількість місць для участі” [1, с. 22].

Як свідчать першоджерела, в 1875 р. відбулися значні зміни в діяльності педагогічних курсів, які стали короткостроковим навчальним закладом для людей, що мали намір займатися педагогічною справою. Навчання на них було обов’язковим, учителі, які прослухали курс, отримували спеціальне свідоцтво з атестацією з усіх предметів.

Вимоги для слухачів курсів також дещо змінилися. Відтепер основними слухачами були народні вчителі, яким необхідні були елементарні відомості щодо методики навчання. Оскільки більшість із учителів ще не мали достатнього досвіду для роботи в школах. У положенні про педагогічні курси першим параграфом визначено основну мету їх діяльності: “Тимчасові педагогічні курси мають на меті ознайомлення малопідготовлених учителів і вчительок початкових народних училищ із найкращими способами навчання, а також оновлення й поповнення їх знань щодо предметів, які вони викладають, і взагалі вдосконалення їх у справі початкового навчання” [1, с. 29].

До чинників, які впливали на розвиток учителя як професіонала, можна зарахувати наявність “зразкових шкіл” при педагогічних курсах. У цих школах збиралися учні різного рівня підготовки, деякі з них були зовсім безграмотні. Ця школа була необхідна для проведення практичних занять учителів. Заняття у “зразкових школах” відбувалося вранці, це був практичний курс для вчителів-початківців. На практичному курсі перші уроки проводив керівник курсів, а згодом – свої сили у викладацькій діяльності пробували всі присутні на педагогічних курсах від найкращих слухачів до посередніх.

Заняття на курсах відбувалося впродовж 6 годин і було розподілено на теоретичне та практичне навчання. Теоретичний курс – це не просто лекція, прочитана керівником, це діалог між викладачем і слухачами за певним планом.

Під час педагогічних курсів слухачі вели щоденники спостережень, у яких робили особливі нотатки. А ввечері після занять обмінювалися думками щодо доцільності дій викладача (слухача курсів) під час організації практичного курсу в “зразкових школах”.

Що ж до утримання педагогічних курсів, то повністю витрати з їх облаштування брали на себе земства, де були організовані курси, або ж ті міста й особи, які клопотали, аби організувати педагогічні курси. До переліку витрат входили проїзд і повне утримання вчителів під час проведення курсів. Також виділяли кошти на навчальні посібники, на винагороди для керівників й головного наглядча педагогічних курсів. Усе це безумовно полегшувало матеріальне становище вчителів і надавало їм можливість самовдосконалюватися й стимулювало керівників відповідально ставитися до своєї роботи.

Ще одним стимулом професійного зростання на педагогічних курсах для вчителів було проведення майстер-класів із викладання предметів початкового навчання. В роботі педагогічних курсів іноді брали участь спеціалісти з університетських міст (Харкова, Москви, Санкт-Петербурга). Завдяки участі відомих представників науки й педагогіки курси користувалися великим попитом серед народних учителів.

Дуже важливо було й те, що для слухачів курсів створювали спеціальні виставки наочних навчальних посібників, а також книжок для дитячо-

го читання. Після лекцій слухачів направляли на недорогі екскурсії до Криму, Кавказу або на Волгу. Це додатково стимулювало вчителів брати участь у роботі педагогічних курсів.

Висновки. Таким чином, педагогічні курси змінили погляд на вчителя та його діяльність загалом. Від учителя почали вимагати певні моральні якості й наявність елементарної освіти (знайомство з методами початкового навчання), чого раніше не було. Ці вимоги не були високими для освіченої людини, але виконання їх помітно підвищувало статус учителя в очах місцевого населення, що й стимулювало його до професійного самовдосконалення.

Педагогічні курси другої половини XIX – на початку XX ст. здійснювали великий вплив на професійний розвиток вчителів. Саме тут із простих випускників училищ і монастирських шкіл виховували вправних педагогів, які мали на меті подолати проблему неписьменності населення не тільки міст, а й сільської місцевості. Це крок до освіченості населення. Загалом педагогічні курси розширювали кругозір учителів, які потім несли вогонь знань до своїх учнів.

Але все ж таки педагогічні курси були спрямовані на вирішення проблем внутрішнього заохочення (нематеріальних стимулів) до праці. Це, насамперед, відчуття досягнення результату, успіху, самоповаги, рівня кваліфікації вчителя.

Важливим для подальшого розвитку проблеми є вивчення питання матеріального стимулювання як заохочення вчителя до професійного зростання на різних етапах розвитку суспільства.

Список використаної літератури

1. Вопросы и нужды учительства. Первый сборник статей и справок / ред. Е. А. Звягнцев. – Москва : Изд. Т-ва И. Д. Сытника, 1909. – 96 с.
2. Дубовик Л. Методи формування внутрішньої мотивації педагогічної діяльності вчителів / Л. Дубовик // Директор школи. – 2013. – № 2 (74). – С. 88–95.
3. Иванова Н. А. Н. В. Чехов о проблемах российского учительства / Н. А. Иванова // Педагогика. – 2007. – № 10. – С. 61–69.
4. Мурашов М. Нематериальная мотивация персонала. Как заставит сотрудников поверить в себя? / М. Мурашов // Кадровый менеджмент. – 2005. – № 2 – С. 17–19.
5. Руднев Е. А. Чем выше достигнутое по сравнению с уровнем притязаний, тем сильнее ощущается успех: эффективность мотивационного управления педагогическим коллективом / Е. А. Руднев // Русская школа. – 2015. – № 3. – С. 18–21.
6. Херцберг Ф. Мотивация к работе / Ф. Херцберг, Б. Моснер, Б. Блох Снидерман ; пер. с англ. Д. А. Куликов. – Москва : Вершина, 2007. – 240 с.
7. Чехов Н. В. Народное образование в России с 60-х годов XIX века / Н. В. Чехов. – Москва, 1912. – 224 с.

Стаття надійшла до редакції 02.02.2017.

Цебренько А. В. Роль педагогических курсов в стимулировании профессионального роста учителей второй половины XIX – начала XX в.

В статье рассмотрены вопросы стимулирования учителя во второй половине XIX – в начале XX в. Особое внимание уделено роли педагогических курсов, которые начали свою кропотливую работу с 60-х гг. XIX в. Указано, что именно педагогические

курсы были опорой для молодых специалистов, которые не имели представления, как вести себя в аудитории с учениками, они были очень популярными среди простых учителей и учительниц. С целью понимания поля исследования факторов, которые влияли и влияют на профессиональное совершенствование педагогических кадров, размежеваны понятия “стимулирование” и “мотивация”. Охарактеризованы материальные и нематериальные стимулы и раскрыта их роль в профессиональном росте учителя. Акцент сделан на нематериальных стимулах, так как педагогические курсы решали именно проблему повышения квалификации и компетентности учителя. Обозначены проблемы исследуемого периода, которые побудили учителей к профессиональному самосовершенствованию. Особое внимание уделено решению этих проблем за счет деятельности педагогических курсов.

Ключевые слова: стимулирование, мотивация, педагогические курсы, учитель.

Tsebrenko A. The Role of Pedagogical Courses in Incentive Professional Growth of Teachers in the Second Half of the XIX – early XX Century

The article examines some aspects of stimulating the teacher in the second half of the XIX – early XX century, special attention was paid to the role of pedagogical courses, which began their painstaking work in the 60s of the XIX century. It was pedagogical courses that were the backbone for young professionals who had no idea of how to behave in the classroom with students, they were very popular among ordinary teachers. The concepts of “stimulation” and “motivation” are delineated. It was necessary to understand the field of research of the factors that influenced then continue to influence professional development. The article analyzes the research of modern scientists on incentive theories of workers, in particular, educators. The problems of stimulating teachers using material and non-material incentives, and their role in the professional growth of the teacher have been studied. Emphasis is placed on non-material incentives as pedagogical courses used to solve precisely the problem of improving the skills and competence of the teacher. The identified problems of the XIX century faced by the teachers, which prompted them to professional self-improvement. Special attention was paid to the solution of these problems in the field of pedagogical courses. The forms and methods of the pedagogical courses are analyzed on the basis of the memories of the teacher N. Chekhov and the article of “Regulations on the Pedagogical Courses of 1875”. The main conclusion is that the pedagogical courses changed the view of the teacher and his activities in general. It was demanded from the teacher moral qualities and the availability of education. Pedagogical courses increased the level of teacher training, and those in turn struggled with illiteracy of the population.

Key words: incentive, motivation, pedagogical courses, teacher.